

1. Гончаров В.В. Евреи Юго-Восточной Украины: на перекрестке традиций и новаций (конец XVIII- начало XX вв.). Донецк: изд-во: Вебер (Донецкое отделение), 2008. 292 с.
2. Мариуполь и его окрестности / Издание почетного попечителя Д.А. Хараджаева. - Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1892. 523с.
3. Однодневная перепись начальных школ в империи, произведенная 18 января 1911 г. - Вып. 4, ч. 1. - Одесский учебный округ. губернии: Бессарабская, Таврическая, Херсонская и Екатеринославская. Петроград, 1914. 92 с.
4. Слободянюк П.Я. Єврейські общини Православної України: Наукове історико-єтнографічне видання. Хмельницький, 2005. 409 с.
5. Татаринов С.И., Семик Ю.А., Федяев С.В. Евреи Бахмута-Артемовска: Очерки истории XVIII – XX ст. Артемовск, 2001. 84 с.
6. Тухватуліна О.С. (Манякіна) Духовно-релігійний розвиток етнічних громад Північного Приазов'я наприкінці XVIII – початку XX ст.: Дис. канд. іст. наук. – Спец. 07.00.01 «Історія України». Донецьк, 2012. 245 с.

УДК 655(477) «16/17»(043)

Нікольченко Ю.М.

доцент, доцент кафедри культурології, заслужений працівник культури України

Деліман В.В.

здобувачка першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Культурологія»

ПОЧАТКОВЕ КИРИЛИЧНЕ ДРУКАРСТВО В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ ПОМЕЖІВ'Я XVI–XVII СТОЛІТЬ

Розвиток кириличного друкарства в Україні було наслідком бурхливого розвитку ренесансної культури у Європі напередодні Нового часу. Воно спричинило не тільки великий попит на православну духовну, навчальну, наукову і полемічну літературу, а й започаткувало національне книговидавництво, яке було тісно пов'язане з визвольним рухом в українських землях помежів'я XVI–XVII ст.

Джерельна база доповіді – це система письмових артефактів (за своєю суттю – документів), різних за типами і видами, залежно від способу кодування інформації. У наукових розвідках з історії друкарства (не тільки українського) і дотепер триває полеміка, яку з двох категорій джерел – документальні чи «друкарські» (тобто самі видання) – вважати основною, а яку допоміжною. Аргументи обох сторін непереконаливі: на нашу думку артефактні джерела зазначених типів, безумовно є основними. Вони себе взаємно доповнюють, що робить їх різноманітними та переконливими [1, с. 11].

Історіографія початкового українського друкарства достатньо вагома. Ще у XIX ст. проблему його виникнення та розвитку вивчали поляк Є. Бандтке, галичани Д. Зубрицький і Я. Головацький, дослідник Львова І. Ходинецький. На початку XX ст. це питання досліджували українські вчені І. Огієнко, М. Грушевський, І. Свенціцький, М. Макаренко, І. Крип'якевич. Сучасна вітчизняна історіографія проблеми збагатилася працями А. Дегтеренко, Я. Ісаєвича, Я. Запасака, О. Мацюка, О. Купчинського, Є. Ружицького, М. Ковальського, Г. Коляди, П. Кралюка, Ю. Нікольченка, Р. Торконяка (о. Рафаїла) та інших. Важливий внесок у з'ясуванні складних питань, пов'язаних з українським початковим друкарством належить зарубіжним дослідникам: Є. Немировському,

О. Сидорову, Т. Каменевій, О. Гусевій, А. Зерновій (всі з Росії), Г. Голенченку та М. Ботвіннику (Беларусь), П. Атанасову (Болгарія), Х. Клаусу (Німеччина), І. Крайцеру (Італія), Р. Матісену (США), Ф. Соколовій (Чехія), Е. Ойтозі (Угорщина), Дж. С. Г. Симмонсу (Велика Британія).

Разом з тим, поважний вік і, поза сумнівом, блискучість вітчизняної і зарубіжної історіографії так і не розставили крапки над «і» у цьому питанні, а навпаки загострили інтерес дослідників до нього, особливо з наближенням офіційної дати – 450-ї річниці кириличного книгодрукування в Україні. Виходячи з означеного, виникла потреба звернутися у доповіді до проблеми дослідження історії українського кириличного друкарства, особливо його початкового етапу у контексті визначення інформаційного потенціалу джерел, ступеня їх опрацьованості та репрезентативності, коли поява власного книговидавництва (богослужбового, шкільного, наукового, полемічного і літературного) була важливою подією в історії українського народу на шляху до самовизначення та майбутньої державності.

Кириличні стародруки в Україні збереглися нерівномірно. З видань великого тиражу дійшли до наших днів переважно десятки, інколи сотні примірників, що знаходяться у книгозбірнях різних країн, або у приватних колекціях. Нерідко вони ще й тепер зустрічаються по старих монастирях і церквах. Натомість невеликі за тиражем видання відомі лише в одному-двох примірниках. Недостатньо збереглася і внутрішня документація друкарень. Причин тут декілька: її розпорошеність по архівних матеріалах різних установ, що ускладнює пошук; відсутність практики ведення та зберігання документації з боку власників друкарень.

Серед джерел з історії кириличного друкарства і книгодрукування, які є у науковому обігу, можна виділити основні типи, споріднені загальною видовою ознакою: безпосередньо стародруки; нормативні акти щодо створення і статусу друкарень; внутрішню документацію друкарень, зокрема фінансову; «особисті справи» майстрів друкарської справи та їхніх помічників у складі фондів адміністративних, судових і фінансових установ; особиста переписка та інші приватні документи власників друкарень та друкарів; каталоги старих книгозбірень, бібліотек і приватних колекцій.

Одним з перших документів, що були видані ієрархами православної церкви з метою організації кириличного друкарства в Україні була грамота, видана 25 січні 1586 р. антиохійським патріархом Йоакимом IV Дау, якою дозволялося створення у Львові Успенського братства, а в його складі – церкви, школи, друкарні і шпиталю [7, с. 82–83].

Православні друкарні на теренах Лівобережної України діяли в першій половині XVII ст. у межах положень «Статей для заспокоєння руського народу» 1632 р. без офіційних дозволів органів державної влади Речі Посполитої. Проте видавці кириличних друків у Руському воєводстві, починаючи з кінця XVI ст., вважали за необхідне отримувати для себе королівські привілеї, хоча часто їхня наявність не забезпечувала їм реальної гарантії видавничих прав в умовах жорстокого контролю з боку місцевої польської влади та католицького духовенства.

Визначну роль у справі кириличного книговидавництва в Україні відіграли дев'ять друкарень на Волині останньої чверті XVI–початку XVIII ст.: Острозька (м. Острог), Дерманська (с. Дермань, поблизу м. Острога), Костянтинівська (м. Костянтинів), Почаївська (м. Почаїв), Рохманівська (містечко Рохманів поблизу м. Крем'янця), Четвертинська (с. Черветня поблизу м. Луцька), Луцька (м. Луцьк), Чорненська (с. Чорна, між містами Рівне і Луцьк), Крем'янецька (м. Крем'янець) [6, с. 188–246].

В українському національно-духовному поступі Пізнього Ренесансу особливе місце належало друкарні Острозького слов'яно-греко-латинського колегіуму (1576–1636), ідея заснування якого належала православному магнату князю Костянтину-Василію Острозькому. Із метою створення друкарні у 1574 р. К.-В. Острозьким запросив до своїх володінь зі Львова досвідченого майстра слов'янського друку Івана Федорова [5, с. 156–157].

У друкарні було виготовлено низку книжкових шедеврів; з-поміж них – одна з національних святинь України – Острозька Біблія 1581р. [4]. Її редактори, під керівництвом ректора колегіуму Герасима Смотрицького, виконали титанічну роботу, здійснивши порівняльний аналіз різноманітних біблійних текстів. Саме він виступає автором прозової та віршованої передмов до Біблії, вірша-присвяти на герб князів Острозьких, яким відкривається Біблія та, імовірно, передмови, написаної від імені К.-В. Острозького.

І. Огієнко навів перелік острозьких стародруків з 1580 по 1607 рр.: «Новий Завіт з Псавтирем» (1580); «Собраніє вещей нужніших» — покажчик до Нового Завіту Тимоха Михайловича (1580); Острозька біблія (1581); Хронологія Римші (1581); Листи Патріарха Єремії (бл. 1584); «Како подобает знаменоватися» (бл. 1587); «Ключ Царствія Небеснаго» Г. Смотрицького, (1587); Ставленича грамота (1587); «Исповиданіє о исхожденіи Св. Духа» (1588); «О единой истинной Православной Вірі» (1588); «Книга о постнічестві» (1594); «Маргарит» (1595); «Обвіщаніє (про православність Грецької церкви)» К.-В. Острозького (1595); «Апокризис» Филалета (1598); «Книжиця в 10 розділах» (1598); «Часослов» (1598); «Псавтир слідування» (1598); «Отпис Клирика Острозького» (1599); «Друга відповідь Клирика Острозького» (1599); «Часослов» (1602); «Лямент» (1603); «Требник» (1606); «Молитвослов» (1606); «Лікарство на оспальний умисл» (1607); «Житіє Марії Єгипетської» (без дати) [6, с. 200–201].

Разом з І. Федоровим відомі імена ще сімох друкарів, що працювали у колегіумі: І. Федорович (син І. Федорова), В. Лосятинський (слуга І. Федорова), Г. Іванович із Заблудова (учень І. Федорова), С. Сенькович і С. Корунка (учні І. Федорова зі Львова), отець Мина (наближений до московського князя А. Курбського), В. Суразький [2, с. 72].

Репрезентувавши повний корпус біблійних книг слов'янською мовою (реально створивши слов'янський біблійний канон), острозькі книжники продемонстрували, що існує база для «богословствування» цією мовою. Звідси стають також зрозумілими намагання українських книжників кінця помежів'я XVI–XVII ст. подати старослов'янську мову як «божественну». Це чітко простежується у творах Івана Вишенського, в азбуках, граматиках, словниках, зокрема – «Граматиці» Мелетія Смотрицького.

На початку XVII ст. провідну роль в українському книгодрукуванні відіграла друкарня Києво-Печерської лаври, засновником якої був архімандрит Єлисей Плетенецький. У 1616 р. тут був надрукований «Часослов», згодом «Лексикон словеноруський», ціла низка граматик, букварів, словників, різні зразки полемічної та богослужбової літератури. За допомогою друкованих видань, де поряд із церковнослов'янською дедалі частіше використовувалася українська мова, населення українських земель відкривало для себе останні досягнення суспільно-політичної й наукової думки, відчувало приналежність до одного етносу. У 1574–1648 рр. в Україні функціонувало понад 20 друкарень. Тут працювали найкращі інтелектуальні сили, які видавали навчальні посібники, книги церковного, наукового та полемічного змісту. Книги було ілюстровано гравюрами, заставками.

Основні напрямки досліджень проблеми визначив видатний український історик, культуролог, громадський діяч, академік НАН України Я. Ісаєвич (1936–2010) ще у 2002 р. коли побачила світ його блискуча монографія «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми» [3]: дослідити передумови виникнення друкарства в Україні; визначити, які кириличні друкарні були першими в Україні; з'ясувати процес розвитку кириличного друкарства в Україні у XVII–на початку XVIII ст.; окреслити значення кириличного друкарства для української історії та культури.

Разом з тим, не заперечуючи значної роботи у справі пошуку і публікації джерел з історії початкового кириличного українського друкарства, дотепер в Україні та за кордоном видано не всі документи з означеної проблеми (останній за часом збірник документів побачив світ в 1975 р. у зв'язку з відзначення 400-річчя книгодрукування в Україні). Їхня розпорошеність по різних історичних, архівних та бібліографічних виданнях ускладнює роботу науковців особливо у питанні появи друкованої книги та друкарства в українських землях до часу виходу першого львівського видання Івана Федорова у 1574 р. [8].

Результати нашої доповіді студенти МДУ можуть використати при підготовці до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Українознавчі студії», а також у наукових студіях з історії української культури.

Література

1. Дегтеренко А. М., Нікольченко Ю. М. До питання про витоки українського кириличного друкарства // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць: Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. Випуск 69 (№ 2). Київ, 2013. С. 11–16.
2. Ісаєвич Я. Д. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні / Видання друге, перероблене і доповнене. Львів: Вища школа, 1983. 155 с.
3. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Інститут українознавства НАН України, 2002. 520 с.
4. Кралюк П. М., Торконяк Р. П. (о. Рафаїл), Пасічник І. Д. Острозька Біблія в контексті української та європейської культур. Острог: Острозька академія, 2006. 123 с.
5. Немировский Е. Л. Иван Фёдоров. М.: Издательство «Наука», 1985. 317 с.
6. Огієнко І. І. Історія українського друкарства. К.: Либідь, 1994. 448 с.
7. Першодрукар Іван Федоров та його послідовники на Україні. XVI–перша половина XVII ст. Збірник документів / Упорядн. Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. К.: Наукова думка, 1975. 341 с.
8. Семенчук Н. Парадокси дослідження історії книгодрукування. URL: <http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=27&ved=>

УДК 130.2

Сабадаш Ю.С.

доктор культурології, професорка, завідувачка кафедри культурології

МІСЦЕ КУЛЬТУРОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Намагаючись систематизувати дослідницький процес щодо проблематики, яка «схоплюється» культурологічним знанням, слід зосередити увагу на проблемі співвідношення певних структурних елементів, сукупність яких та їх органічна взаємодія сприяли становленню культурології в якості гуманітарної науки. Свого часу – мова йде